

El Sermó de l'Enganalla

Una festa d'interès cultural

Ajuntament
de **Lluçmajor**
www.llucmajor.org

Miquel Sbert i Garau

*Jesús ha ressuscitat
i posà al pecat remei.
Tocau, pare Caldentey,
que el sermó ja està acabat.*

El Sermó de l'Enganalla

Dia 5 d'abril de 2015, dia de Pasqua

Han tocat les vuit fa una estona i, amb el convent de Sant Bonaventura de gom a gom, el predicador, pare Guillem Ramis i Feliu, TOR, comença la seva prèdica:

«Quan era ben petit anàvem adormits damunt es carro cap a ses finques per collir tàperes (...) la nostra germana gran (...) començava a contar-nos coverbos, rondalles de na Catalineta o de na Blancafor i també glosats com: “Les festes de la present setmana”, “El sermó de l'amon Pere Escobrombos” (...) Fra Joan Estela, que va viure més de 50 anys pel santuari de Cura, me va dir que era [el sermó de Pere Escobrombos] d'un tal fra Mesquida i que ell el tenia escrit (..) Vaig afegir aquesta glosa: *Per lo senyal de la canal de la canyella/ mumare em pega/ amb una escudella i no em fa mal.* (...) Germans escoltau aquest sermó perquè està mot embullat, ell jeia dins un sac perquè tenia calor...” [I el sermó, continua una estoneta entre frases que vessen un humor amb gotes d'absurd] (..) “Ses dones de Capdepera m'alaben es xerigot i jo dic que es camaiot és cent vegades millor”, fins que acaba: “Germans, amb aquestes raons no sé com no moriu de pena i digau d'aquesta manera me pesa de tot mon cor com no teniu mil drets d'or i a tots voltros deman perdó per Christum (*aquí l'organista no va poder més i va rompre el silenci amb tota la trompeteria...*) Per Christum Dominum nostrum.»

(Guillem Oliver, *Llucmajor de Pinte en Ample*, núm. 378, agost 2015, reproduceix el text que li lluirà el pare Ramis)

La gent congregada al Convent, aquell diumenge d'abril, rompé en aplaudiments —les rialles ja feia uns minuts que fluïen— i amb les ballmanetes signà la culminació de l'acte festiu que, a molts, els havia portat al temple: un sermó alegre i especial.

Una joia patrimonial

A Lluçmajor conservam ben viva una joia del patrimoni immaterial del nostre país. Una manifestació de la cultura popular i tradicional que, des de fa més d'un segle —es tracta segurament d'un llegat festós dels framenors de finals del XIX, si acceptam el que diu Esteve Cloquell amb relació a la melodia. Cada any, des de la trona, el joiell cobra vida i provoca uns moments especials d'alegria, unes rialles fresques i amables dels assistents al convent de Sant Bonaventura que escolten el sermó de la missa que se celebra de bon matí el dia de la Resurrecció de Jesús, el diumenge de Pasqua.

Qualsevol llucmajorer, creient en la fe cristiana o no, sap que a primera hora del diumenge que culmina la Setmana Santa, al Convent hi haurà una broma festiva en el decurs de la celebració de la missa primera: el «sermó de l'enganalla». Per això, el temple és a vessar de fidels i de curiosos que, convidats uns per la celebració religiosa, d'altres per la curiositat i el costum i d'altres més per ambdues raons, assisteixen plens d'expectació a la cerimònia religiosa. Una missa que conté un esdeveniment l'origen del qual s'ha perdut en la memòria. Un fet que els esperona la curiositat i els incita a ser testimonis del combat incruent entre el predicador i l'organista —i el cor de cantaires. La solemnitat de la missa és l'embolcall sorprenent i perfecte d'una jocositat que, a Lluçmajor, travessa les generacions i ajunta les ideologies diverses als bancs del Convent.

El «sermó de l'enganalla»: humor i tradició

Ens ensenya el diccionari Alcover-Moll que una «enganalla» o «enganyalla» —pronunciat col·loquialment «enganaia»— és una endevinalla, no gaire complicada, «que es formula principalment per a enganyar i fer burla del qui pretén trobar-ne la solució». La mateixa entrada del diccionari explica que el «sermó de l'enganalla» és una prèdica que fan en el convent de Sant Bonaventura de Lluçmajor que es diu així «perquè el predicador fa tot el que pot per a acabar el sermó quan menys s'ho pensi l'organista, i aquest fa també els possibles per a enganyar el predicador posant-se a sonar l'orgue quan el sermó està a les acaballes.»

El pare Esteve Cloquell ho explica ben clar i amb detall al llibre *El convent de Sant Bonaventura de Lluçmajor. Història i art* (1993, p. 290-291), un llibre imprescindible per conèixer la història i la vida del nostre Convent:

«La missa i el sermó es diuen de s'Enganaia, perquè l'organista i el predicador es proven a veure quin dels dos enganarà l'altre. Si l'organista, tocant i entonant amb els cantadors l'al·leuia pasqual, tallarà el predicador o si aquest, acabant prest o de forma estranya, deixarà l'organista penjat i els cantadors amb la boca oberta. La melodia d'aquesta al·leuia, d'autor desconegut, és una deixa dels antics framenors. Engani qui engani, la bulla del públic serà sempre la mateixa.»

«El predicador ha d'estar disposat que, durant el dia, en veure'l les persones més conegudes del Convent, li diguin amb un to un poc burleta, l'han enganat. Dins la polissonada de voler-se enganar un

a l'altre els dos s'han d'atendre a unes regles: el predicador no pot acabar el sermó abans de dir que Crist ha ressuscitat, i l'organista ha de permetre que el predicador faci els anuncis que pertoca, entre els quals no hi pot faltar el de la pròxima festa de la benedicció dels fruits a Cura.»

Que l'orador sacre havia d'armar-se de paciència és ben documentat. El pare Sebastià Rosselló Horrach al mateix llibre conta una anècdota protagonitzada, segons sembla, per ell mateix (p. 346):

«Era costum que, quan arribava un frare nou al Convent, fes el sermó de Pasqua. Vingué la festa, el frare Sebastià pujà a la trona, fou enganyat, pagà la *novatada* i, coa baixa, davallà de la trona amb el rebombori de la gent.

“Al capvespre el P. Superior anava a felicitar famílies benefactores i l'acompanyà el frare predicador. El tema de conversa amb els dos germans era el ‘sermó de s'enganalla’, mesclat amb una simpatia compassiva davant el frare nou. Pel carrer toparen un nin d'uns set anys i, veient el predicador, exclamà: ‘vaju un sermoner més *barato*. Vos han guanyat!’

Gabriel Llompart (revista *Lluc*, núm. 50, març 1970) reproduïx un d'aquests sermons llucmajorers que ens permet constatar el que escrivia Cloquell, i anota que a Lluçmajor era conegut com «l'enganalla des frare»:

«Estimats germans: Abans de començar vull fer-vos unes advertències: la primera que diumenge que ve, si Déu ho vol i Maria, celebrarem, en el Santuari de Cura, missa solemne amb sermó; la segona, que a les vuit hi haurà comunió general, i la tercera... Jesús ha ressuscitat i el sermó ja està acabat. *Regina Caeli, laetare, Alleluia...* L'organista va quedar escoat.»

El «sermó de l'enganalla» sembla que era una pràctica habitual, a més del nostre, a pobles com Montuïri, Algaida, Vilafranca, Sant Joan o

Felanitx. En el treball citat el pare Llompart en reporta alguns exemples ben divertits. Com els dos següents d'Algaida:

«Estimats germans: Jesús ha ressuscitat i el sermó ja està acabat. *Regina Caeli...*»

«Germans benvolguts:
Jesús ha ressuscitat
i ha alcançat victori,
que toqui l'orgue el senyor Gori
que es sermó ja està acabat.»

Quant a aquest darrer «sermó», Joan Bauçà i Barceló hi fa una aportació ben interessant tot situant-la al poble de Sant Joan (vegeu més endavant).

La tradició mallorquina del «sermó de l'enganalla» era doncs ben viva a la Mallorca del segle XIX, i a Lluçmajor ha continuat fins al segle XXI fresca i bategant quan a la resta d'indrets ja se n'ha perdut la pràctica i, en alguns casos, la memòria i tot.

En un article recent a la revista *Lluçmajor de Pinte en Ample* (núm. 375, abril 2015) vaig intentar esbossar com era d'arrelada la tradició del «sermó de l'enganalla» a Mallorca a través de les petjades que ha deixat en la cançonística de tradició oral mallorquina. Amb la voluntat d'esmentar només les cançons en les quals s'anomenava l'organista —prova fidedigna que es tractava del nostre sermó— hi anotava les cançons següents:

«CPM (vol. III: Religioses. Església. Jesucrist ressuscitat): “*Avui es sermó és molt breu/ porque es dia d'alegria./ Donem pascos a Maria./ Tocau l'orgue, Santandreu.*” (Vilafranca); “*Cristo ha ressuscitat/ en aquest dia tan gran./ Toqui l'orgue, don Juan,/ que es sermó ja està acabat.*” (Sant Joan, amb la variant “*I ha alçada sa victori/ que toc l'orgue el senyor Gori*”); “*Que molts anys, Verge Maria!/ Que el Fill ha*

ressuscitat./ No és possible que qui és nat/ tengui major alegria.../ Toc l'orgue, senyor Bernat,/ que encara no he berenat,/ i així tots podem fer via.” (Costitx).

CPM de Mn. A. Gili (vol III, p. 136-137): “*Cristo ha ressuscitat!/ Glòria in exelcis Déu!/ Toca l'orgue, Biel Reus,/ que es sermó ja està acabat!*” (Sant Joan).

Joan BAUÇÀ I BARCELÓ (“La música a Sant Joan”, 1998): “*Cristo ha ressuscitat/ i al cel està ple de glori./ Toqui l'orgue el senyor Gori/ que el sermó ja està acabat.*” (Data la cançó a principis del segle XIX potser referida a l'organista Mn. Gregori Nicolau Mates (c.1781-1809). Bauçà també afirma que la cançó del CPM que cita don Juan pot al·ludir a l'organista Miquel-Joan Nicolau Bauçà *es Secretari Vell* (1811-1896). En nota al peu cita: “*Crist ha ressuscitat/ i se n'ha pujat al cel./ Toc l'orgue senyor Miquel,/ que es sermó ja està acabat*”, tal volta al·lusiva a Mn. Miquel Mates Pocoví *el Senyor Miquelet* (1864-1952).»

Anecdolari

El pare Sebastià Rosselló Horrach, a *El Convent de Lluçmajor. Història i art*, dedica un seguit de pàgines (349-353) a recordar un anecdolari prou interessant del sermó humorístic llucmajorer. En reproduïm només les primeres mostres (les més antigues cronològicament):

«1940 (?)
Jesús ha ressuscitat
i posà al pecat remei.
Tocau, pare Caldentey,
que el sermó ja està acabat.

*Predicador, P. Rafel Ginard Bauçà, tor;
organista, P. Miquel Caldentey, tor.*

“1950 (?)
El Crist ha ressuscitat
en aquest dia tan gran.
Tocau fort, pare Joan,
que el sermó ja s'ha acabat.
'Any (?) Les tres Maries anaren al sepulcre i quan veren que estava buit, una prengué per aquí (la dreta); l'altra, per allà (l'esquerra) i jo... prendré per aquí deçà (i partí escala avall.)»

[Gabriel Llompart, al treball esmentat, reproduceix aquest sermó, que situa també a Lluçmajor, amb un text molt similar i acaba dient «I dit això, el predicador prengué escalà i se'n davallà de la trona deixant burlat l'organista.»]

«1951
Molts d'anys amb la companyia
de Jesús Ressuscitat.
Si l'any qui ve en falta cap
en la glòria de Déu sia.

*Predicador, P. Rafel Genestar, tor;
organista, P. Miquel Caldentey, tor.*

“1980
Regina coeli laetare! Reina del cel, alegrau-vos! Paraules del poble cristià.

Es sol sortit ja està;
defora tenim s'orquesta
disposta per a tocar.
L'orgue ara ja pot sonar,
que el Senyor ressuscità.»

Predicador, P. Pep Gelabert, tor.

El mateix pare Sebastià Rosselló posa de manifest com era de viscuda l'efemèride al si de la comunitat franciscana:

«1937

El P. Esteve Cloquell fou el designat perquè fes el sermó el dia de Pasqua. Era novell en l'art de predicar i, segons costum, l'escribí paraula per paraula, una quartilla i mitja, ja des de la primera setmana de Quaresma, per aprendre'l de memòria.

Com que el predicador era un poc despistat, deixà abandonat el sermó. L'organista el trobà i l'hi va copiar lletra per lletra.

Pujà el predicador a la trona, començà el sermó i cobrava coratge a cada paràgraf que anava dient. Quasi al final, quan li faltaven tres retxes, l'organista, que el seguia amb la còpia, l'interrompé amb tota la trompeteria i el cor entonà l'Al·leluia.» (Op. cit. p. 341-342).

I tot això d'on ve?

Gabriel Janer Manila, a *Les festes llunyanes* (1999), descrivia bellament l'ambient i el sermó del dia de Pasqua: «Durant l'ofici solemne, el sermó era breu, car la gent estava cansada de sermons i tenia pressa de partir a ca seva a berenar de frit: el frit de Pasqua, amb fonoll, i faves tendres, i grells, i pèsols...», i afegia que al convent franciscà llucmajorer era famós l'anomenat «sermó de s'enganaià» o «de s'enganaià des frare» i conclouia: «un residu del *risus paschalis*, el ritual riure de Pasqua.» Semblantment ho considerava el pare Llompart, ja citat.

Estar més content que un Pasco era una locució emprada per manifestar una gran alegria, i *tenir o fer cara de Pasco* era la revelació de la satisfacció que la persona sentia. Pasqua i alegria solien associar-se. Des del punt de vista cristià hi havia una explicació senzilla al binomi: Jesús ressuscita, Déu perdona els pecadors i comença una renovació

interior, plena d'optimisme —les tenebres són fora, comença la llum. Això podia conjuminar-se perfectament amb l'alleugeriment de la duresa de la quaresma, de les penitències, dels dejunis i les abstinències i l'inici d'un període lluminós i agradable: des del frit i les panades fins a l'alegria de poder viure amb «normalitat» i sense altres prohibicions ni obligacions que les que marcaven les possibilitats de cadascun i les normes de convivència a l'ús. La llum del ciri pasqual, símbol del retorn de Jesús —i del poble— a la vida: alegria que començava per Pasqua.

I en aquest context s'insereix una tradició més que mil·lenària, el *risus paschalis*, el riure de la Pasqua, tot un continent de rituals, d'accions, de reaccions, de connexions amb la història antiga de la humanitat, de concomitàncies amb cultures allunyades... Una allau de costums que durant segles han perviscut en un trajecte atzarós i dels quals el modest sermó llucmajorer és una deixa, un llegat petit però important que uneix la Pasqua celebrada al Convent a una rastellera de pràctiques rituals que l'Església ha celebrat durant molts anys i l'origen de les quals pot situar-se en temps indeterminats i remots.

El *risus paschalis*

Maria Caterina Jacobelli (*Il «risus paschalis» e il fondamento teologico del piacere sessuale*, 1990. Traducció al castellà, 1991) ressenya que el 1518, un teòleg, Johann Hausschein —conegut com a Esculampadi—, criticava el costum del riure pasqual pels excessos a què s'havia arribat. Les bromes i facècies que els clergues —els predicadors específicament— feien tenien tres objectius, d'entrada lloables, però

molt rebutjables per la degradació a què s'havia arribat. Els objectius del *risus* —de la gresca pasqual— eren, per al teòleg preocupat: fomentar l'assistència a la missa de Pasqua, alegrar els assistents amb qualsevol mitjà i, literalment, mantenir desperts els fidels durant els serveis religiosos. El predicador, amb paraules d'avui, havia de practicar tècniques d'animació per estimular la participació dels que assistien a la missa pasqual. Uns recursos histriònics que podien considerar-se impropis de la solemnitat d'un acte litúrgic, segons el parer de diferents eclesiàstics.

Es desenvolupaven, segons l'indignat Esculampadi, dos grups d'accions:

- a) Les bromes i facècies no sexuals com: imitar cants d'animals i personatges grotescos, fer que un laic es fingís religiós, contar acudits, fer gestos impúdics i contar narracions irreverents o fer servir paraules sense sentit, i
- b) obscenitats autèntiques com: paraules lascives, ofenses al pudor, imitació de l'acte sexual i, fins i tot, comportaments onanistes o homosexuals per part dels celebrants.

No cal dir que a Lluçmajor el «riure de Pasqua», amb la broma i la melodia de Pasqua —«Alleluia, alleluia. Ressurrexit...»— forma part del primer bloc temàtic del *risus paschalis*: acudits, narracions irreverents o, millor dit, poc cerimonioses. Unes bromes sense malícia, però que, atès el context de l'espai i del temps on es desenvolupaven i es desenvolupen, connecten directament amb una tradició secular i europea, viva durant anys i panys.

Molts interrogants planegen sobre el *risus paschalis*: Quin és el seu

origen? És un simple recurs per deixondir els fidels avorrits de tanta litúrgia tenebrosa i ensopida? Es tracta d'un residu de cultes pagans? Com s'explica que l'Església consentís actes obscens en una celebració religiosa? Per què, malgrat les prohibicions, es mantingué viu al llarg dels segles?...

I, en el cas de Lluçmajor, quan començà? Qui l'introduí? Per quines raons ha perdurat? ¿Com s'explica que, en ple segle XXI, el «sermó de l'enganalla» continuï engrescant la gent i faci que el Convent rebenti de gent el dia de Pasqua a una hora tan peculiar com les vuit del matí d'un diumenge festiu?

Tots aquests interrogants i molts altres impliquen molts reptes per a l'estudi i per a la reflexió.

Sona l'orgue i el cor canta l'Al·leluia pasqual

«Hic est dies quem fecit Dominus, exultemus et laetemur in ea», diu el psalm 117:24 (Vulgata), tot desitjant que «brollin la nostra alegria i el nostre goig» per això. En aquesta afirmació molts hi han volgut basar el costum del riure pasqual. El cardenal Josep Ratzinger, el futur papa Benet XVI, escrivia (1984) que les historietes que provocaven el riure en la predicació pasqual i feien que dins les esglésies hi resplendissin les riallades «era una forma superficial i primitiva d'alegria cristiana. Però, potser no resulta esplèndid i perfectament lògic que el riure s'hagi convertit en símbol litúrgic?» (Cita per Jacobelli, p. 68).

Per tant, riure i prèdica pasqual semblen termes fàcilment acoblables, però com deia el pare Gabriel Llopart, en el treball ja esmentat: «Hi ha coses que van més fondes del que sembla» i, efectivament, l'arbre genealògic del nostre llucmajorer «sermó de l'enganalla» ens portaria molt endins en el temps i en l'espai.

Ara, quan el Consell de Mallorca, a instàncies de l'Ajuntament de Lluçmajor, és a punt de declarar el sermó pasqual del convent de Sant Bonaventura festa d'interès cultural, potser sigui un bon moment per reflexionar tots els llucmajorers i les llucmajoreres que aquesta manifestació del patrimoni immaterial nostre, que ens lliga amb els avantpassats i ens connecta amb la cultura europea, és un bé que cal salvaguardar amb sensibilitat i caparrudesia. Una joia que hem de protegir, no fos cas que, per desídia o per ignorància, la féssim malbé i s'afegís a «l'esbart voleiadís» de tot allò que hem perdut totalment o en bona part —espais naturals, costums, llengua, cultura... A Lluçmajor som els darrers dipositaris mallorquins d'aquest tresor patrimonial. Nostra és doncs la responsabilitat de servir-lo.

Miquel Sbert i Garau

Lluçmajor, Pasqua 2016

El dia 5 de febrer de 2015 l'Ajuntament de Lluçmajor va sol·licitar al Consell de Mallorca declarar el Sermó de l'Enganalla festa d'interès cultural.

El dia 8 de maig de 2015 la Comissió Insular de Patrimoni Històric de Mallorca va acordar incoar l'expedient de declaració de festa d'interès cultural del Sermó de l'Enganalla de Lluçmajor.

Convent de Sant Bonaventura de Lluçmajor

Ajuntament de **Lluçmajor**

www.lluçmajor.org